

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 22 · NR 4 DECEMBER 2020

The background of the cover is a blue-toned illustration. It depicts a winged cherub, likely Eros, in the center, holding a bow and arrow. To the left, a man's face is shown in profile, looking towards the cherub. The illustration is rendered in a style that resembles a woodcut or a print, with some wear and tear visible on the paper, including a vertical crease and some discoloration.

Eros op een apothekerspot

Een albarello voor wonderkruid salie

De vondst van een 17e-eeuwse apothekerspot in een afvalkuil bij Achter de Arnhemse Poortwal geeft inzicht in de geneeskundige praktijk van die tijd.

door JOS WIELDERS

Het gebruik van geneeskrachtige kruiden is zo oud als de mensheid zelf. Vanaf de tijd dat het pottenbakken was uitgevonden, zijn aardewerk potten gebruikt voor het bewaren van geneesmiddelen zoals kruiden, delfstoffen of eenvoudige bereidingen. Om het doordringen van vocht en vet in het aardewerk te voorkomen werden de potten geglazuurd, eerst alleen van binnen, la-

De apothekerspot gevonden bij de Achter de Arnhemse Poortwal.

ter ook van buiten. Geneesmiddelpotten zijn vanuit het Midden-Oosten via Spanje in Italië geïntroduceerd. Italiaanse pottenbakkers kwamen begin 16e eeuw naar Antwerpen en hun kennis verbreidde zich later naar Delft. Ons Delfts Blauw is daarom nauw verwant aan het Italiaanse *faience* (tingeglazuurd aardewerk, genoemd naar de stad Faenza) en kende een bloeiperiode tussen 1650 en 1750.

ALBARELLO

Dr. Wittop Koning onderscheidt in zijn standaardwerk *Apothekerspotten uit de Nederlanden* verschillende basisvormen: cilindrische potten (zalfpot/pijpenpot), potten met tuit voor bijvoorbeeld stroop of olie, flessen voor aromatische wateren en tenslotte de in Nederland weinig gebruikte vazen. Droge of vaste preparaten werden bewaard in de cilindrische *albarello*. De oorsprong van de naam is onbekend, maar in Perzië en Mesopotamië zijn deze potten al vanaf circa 1200 gebruikt. De albarello was oorspronkelijk enigszins biconcaaf, dus met een slanker middenstuk, voor een betere grip op de pot. Verder is de grote opening karakteristiek, om een gemakkelijke toegang tot de kruiden of eenvoudige chemicaliën te verkrijgen. De typische maat van de albarello is circa 7 duim hoog (ongeveer 17 cm). Als afsluiting werd in de begintijd een stuk papier of perkament met een koord om de bovenrand vastgeknoopt.

POTJESLATIJN

De oudste Italiaanse apothekerspotten waren blauw op wit, waarschijnlijk volgens Spaans-Moorse stijl. In de loop van de tijd veranderde de beschildering: van geometrische en oosterse lijnen of ranken naar bloemen en gestileerde figuren.

Enkelvoudige stoffen, zoals kruiden of delfstoffen werden *simplicia* genoemd; die moest een apotheker bij zijn examen kunnen herkennen. De inhoud van de pot werd beschreven op het afsluitend perkament. Later op

HAROLD VAN DEN HAUTEN & JOS WIELDERS

schildjes die met een kettinkje bevestigd waren en nog later op een diagonale band, op de pot geschilderd. In de Nederlanden was het opschrift altijd in het Latijn, vaak als afkorting van de inhoud. Van dit gebruik komt onze term *potjeslatijn*. Vlaamse en Delftse 'plateelbakkers' gingen cartouches (omlijste naamschilden) aanbrengen op de albarelli.

ENGELKOPJES EN GILDETEKENS

Apothekerspotten waren gebruiksvoorwerpen en werden daarom niet gesigneerd. Wel had elke pottenbakkerij een eigen motief of symbool ontwikkeld, meestal aan

Boven: De apothekerspot.

Rechts: echte salie.

de bovenkant van het cartouche. Ook werd ter onderscheiding regelmatig een symbool op de pot aangebracht van het plaatselijke apothekersgilde of van een deel van het stadswapen. Als versiering werd vaak een gevleugeld engelenkopje gebruikt, maar ook pauwen en fruitmanden of bloemmotieven. Daarnaast worden soms gezien: herten, saterkoppen, engelen, griffioenen en eenhoorns.

AMERSFOORTSE BROKSTUKKEN

In Amersfoort zijn in een afvalkuil op de locatie 'Achter de Arnhemse poortwal' bij een opgraving in 2014 de brokstukken gevonden van een albarello (hoogte 17,5 cm, diameter 11 cm). Het is een gedraaide pot van faïence met tinglazuur en beschilderd met het voor Delfts aardewerk typerende blauwe kobaltoxide. Het opschrift luidt: +C+Flo+Salviae+ oftewel *Confectio Flos Salviae*: preparaat van saliebloemen. De cartouche is aan de onderkant versierd met een fijn uitgewerkt, gevleugeld engelenkopje en toont aan de beide zijanten een vogel met een gestileerde pauwenkroon. De vogel heeft een touwtje in de snavel waaraan een tros fruit hangt. Helaas ontbreekt de bovenkant van de cartouche, waar meestal het motief van de opdrachtgever of de plateelbakkerij was aangebracht.

EROS OP DE DOLFJIN

Bijzonder is de schildhouder zowel links en rechtsboven de cartouche in de vorm van Eros (of Cupido) rijdend op een dolfijn met gekrulde staart. Dit Italiaanse

motief, met wortels in de vroeg-Romeinse of Griekse tijd, is voor zover bekend niet eerder beschreven op een albarello. Wel is het motief bekend van Romeinse mozaïeken, munten, schilderijen (bijvoorbeeld van Erasmus Quellinus II uit 1630, zie figuur) en rond 1650 op Delftse wandtegels zoals hier is afgebeeld. Eros wordt vaak met boog of toorts afgebeeld. Een enkele maal heeft de dolfin een gekrulde staart of een meervoudige staartvin lijkend op een esdoornblad. Op basis van het type faïence aardewerk, de gebruikte techniek en afbeelding, is onze albarello een apothekerspot, die in de 17e eeuw is gemaakt in Delft of omgeving.

SALIE, UNIVERSEEL GENEESKRACHTIG

Wat valt te vertellen over de vroegere inhoud van deze pot? De naam *Salvia* komt uit het Latijn en *salvare* betekent 'redden'. Het is een geneeskrachtig kruid met van oudher heel veel toepassingen. In het oude Egypte werd salie (*Salvia officinalis*) gebruikt om de vruchtbaarheid van vrouwen te vergroten en menstruatieklachten te bestrijden. De toevoeging *officinalis* verwijst naar het gebruik in de *officine*, de kloosterkamer waar geneeskrachtige kruiden bewaard werden en de voorloper van onze apotheek. De oude Grieken gebruikten salie als panacee of universeel wondermiddel. De Romeinen beschouwden het als een heilig kruid, dat volgens de overlevering alleen geplukt mocht worden nadat men zich volgens bepaalde regels gewassen en gereinigd had, gekleed was in een witte tuniek, op blote voeten rondliep en nadat men een offer had gebracht aan Jupiter. Ook bij slangenbeten, vergeetachtigheid en als levensverlengend medicijn werd het gebruikt. Salie werd in de Middeleeuwen ingezet als medicijn tegen hoest, verkoudheid, astma, insectenbeten, zenuwzwakte, vergeetachtigheid, tandvlesbloedingen, uitblijvende men-

Eros op de dolfin:
Detail van 17^e-eeuwse tegel (links), van een schilderij van Erasmus Quellinus II (rechtsboven) en van de albarello (rechts).

Jos Wielders is klinisch chemicus en vrijwilliger bij het Centrum voor Archeologie.

struatie, onvruchtbaarheid, spijsverteringsproblemen en flatulentie.

AFRODISIACUM?

In de oude fytotherapie (therapeutisch gebruik van geneeskrachtige planten), wordt onderscheid gemaakt tussen preparaten van de *salvia* bladeren of van de *salvia* bloemen. Preparaten van bloemen (*C. Flo.*) worden tegenwoordig nauwelijks nog gebruikt.

Tegenwoordig kennen we de geneeskrachtige bestanddelen van salie en hiertoe behoort zowaar een zwak fyto-oestrogeen. Momenteel wordt salie in de plant-geneeskunde nog toegepast als tinctuur (alcoholische extract) of tabletten tegen overmatig zweten en opvliegers, bij ontsteking van mond en keel, of ter bevordering van de spijsvertering. Volgens sommigen zou het zelfs ter behandeling van een libidogebrek bij de vrouw kunnen worden ingezet en heeft salie een werking als afrodisiacum. Misschien is dat ook een verklaring voor de keuze van Eros als schildhouder door de opdrachtgever van deze albarello. ●